

Széli Anita

NEMES NAGY ÁGNEST NEM CSAK „TANULNI”, HANEM FORDÍTANI IS „KELL”

Schein Gábor a magyar költészet beszédmódbeli megújulásának kezdeményezői közé sorolja Nemes Nagy Ágneszt.¹ Az így a 20. század közepére vonatkozó szemléleti és tematikus megújulás képviselőjévé tett Nemes Nagy Ágnes, akárcsak Nagy László, Juhász Ferenc, Vas István vagy Pilinszky János, a rétegváltó fiatal értelmiség tapasztalatait próbálja átadni az olvasónak, annak ellenére, hogy a költészet recepciójában még sokáig a politikai tudat vagy olvasat dominált. A nyelvi megformáltság klasszikus hagyományával való szakítás, az új olvasói szemléletmód kialakítása a korabeli poétikában komoly irodalmi felelősséget hordozó feladat, melynek szerepe a magyar költészet kiemelése az agitatív funkciójú és ideológiai szempontú verselgetés regiszteréből. Nemes Nagy Ágnes elvont metaforizáltságú összefüggésekkel dolgozó poétikája a verset a tapasztalat, a tanulás elsődleges terévé teszi, ugyanakkor az olvasó figyelmét szándékosan irányítja a tudat nyelvileg szinte megformálhatatlan élményeire. A hasonlati struktúrák intencionáltan nyitott rendszere ahhoz az új szemléletességhez vezet, melynek köszönhetően Nemes Nagy lírája a 60-as évek végére, 70-es évek elejére fokozatosan a magyar irodalmi közélet középpontjába kerül.

A magyar költészet 20. századi megújulását, átalakulását, a politikai célú líra hagyományainak felbomlását a német nyelvű modern európai líra is figyelemmel kíséri, és műfordítások által saját irodalmi összefüggésrendszerébe be is illeszti. 1966-ban a frankfurti Suhrkamp kiadónál jelennek meg Juhász Ferenc versei *Gedichte* címen, Kruntorad Paul, Szépfalusi Márta és Szépfalusi István fordításában. Magyar versek német–magyar fordítópáros általi tolmácsolása gyakori megoldás a német irodalomban, főként lírai művek esetében. Az 1999-ben Hamburgban megjelent, Fazekas Tiborc által összeállított bibliográfia a magyar irodalom íróinak és költőinek német nyelvre való fordításáról, az 1774–1999-es időszakra vonatkozóan²

nemcsak Juhász Ferenc verseinek fordítását tünteti fel többnyelvű fordítók munkájának eredményeképpen. Vas István 1986-ban, Berlinben megjelent *Rhapsodie in einem herbstlichen Garten* című versválogatásának kilenc fordítója ismeretes, akiknek sorát az a Bostroem Annemarie nyitja, aki 1971-ben Nagy László *Gedichte* címen, szintén Berlinben kiadott kötetének fordítását is vezeti. Ebben az évben Pilinszky Jánost is fordítják; a Salzburgban megjelent *Großstadt-Ikonen* című kötet verseket és esszéket tartalmaz, fordítói többek között Czjzek Eva és Ebner Jeannie. Pilinszkynek két további német fordítása is megjelenik 1989-ben és 1992-ben, Zürichben és Budapesten, *Lautlos gegen die Vernichtung*, valamint *Wüstenei der Liebe* címen. A zürichi kötet fordítója Paetzke Hans-Henning, aki a budapesti kötetben is a 71-es gyűjtemény fordítóival működik együtt.

Nemes Nagy Ágnes Leipzigban, 1986-ban megjelent *Dennoch schauen* című kötetének egyetlen fordítója Franz Fühmann. A fordító a magyar versnek nem csupán képvilágát, hanem rímeit és ritmusát is híven tükrözi, nagy műgonddal dolgozik, munkáját látván egyértelműen arra lehet következtetni, hogy nemcsak magyar nyelvi ismeretei érik el a műfordítás által megkívánt szakmai szintet, hanem a magyar költészet és maga a szerző életműve sem idegenszerű számára. A kötet *Madár* (Der Vogel) című verse a Nemes Nagy Ágnesi metaforizálódás minden jelét magán viseli, éppen ezért az összefüggések megalkotásakor a fordítónak különösen figyelmesnek kell lennie.

„Egy madár ül a vállamon,
ki együtt született velem.
Már oly nagy, már olyan nehéz,
Hogy minden léptem gyötrelmem.”³

A szubjektum önmagához fűződő fizikai és esztétikai kapcsolatának leírása a magyar költő stilisztikai gondolkodásának mesterműve. A fordítónak már a kép nyelvi lebontása is nehézséget okozhatna, a német ekvivalenciák megtalálásáról nem is beszélve.

„Ein Vogel hockt auf meiner Schulter,
der kam zugleich mit mir zur Welt.
Er wurde schon so groß, so schwer,
daß jeder Schritt mich grausam quält.”⁴

A kötet leírásában azonban nem hiába találjuk a „nachgedichtet” melléknévi igenevet, melynek magyar megfelelője az „átköltötte” ige. Fühmann nem csupán Nemes Nagy Ágnes szokatlan szófűzésével és képtársításával birkózik meg, hanem a ritmusalakzatokat is magabiztosan fordítja, így a magyar vers hatásmechanizmusa német nyelven is éppúgy teljes marad, a szerzői szándékot híven közvetítve. Megmarad tehát a félrim és az emelkedő verssor, vagyis a jambus a német fordításban, éppúgy a vers belső értelmi magja is, annak ellenére, hogy a fordító nyelvi szabadságot mégis megenged magának: gyakran cserél magyar igét német főnévre, vagy éppen magyar főnevet helyettesít német igével, ha a tartalom tragikumát akarja hangsúlyozni.

Nemes Nagy Ágnes nagy műgonddal fordítják tehát német nyelvre a 80-as években, de amint azt Ferencz Győző is megfogalmazza: a költő nem képes verseinek sorsát befolyásolni. Korabeli sikerek, a művek kritikai fogadtatása, irodalmi díjak, semmi nem biztosíték arra, hogy a szerzőt állandó jelleggel fordítani is fogják. Nemes Nagy jól ismeri a költői pályák felemelkedését és hanyatlását, ugyanakkor tisztában van saját tehetségével. Jól kidolgozott, gondolatilag is egységes életműre törekszik, és olyan élményt, tapasztalatot, világlátást sző verseibe, mely a XXI. században sem marad figyelmen kívül az európai irodalomban. A költő 1969-ben megjelent, *Napforduló* című kötete így válik a 2021-ben, Ludwigsburgban kiadott *Sonnenwenden* című gyűjtemény tartópillérévé. Nemes Nagy Ágnes válogatott verseinek és azok német fordításának gyűjteménye ez a Petőfi Literary Fund által támogatott Pop Verlag-nál megjelent kötet. A kiadó a Lyrik, azaz Líra sorozatában közli a verseket, a magyar irodalom népszerűsítésének szándékával, amint azt a kötet bibliográfiai adatai mellett az első lapokon olvashatjuk. A ludwigsburgi Pop Verlag nem egyetlen magyar lírát német területen bemutató könyve ez a Nemes Nagy Ágnes versfordításainak gyűjteménye. Ungarische Lyrik, vagyis Magyar Líra címszó alatt jelenik meg a sorozat 20. köteteként Kemeny Tomaso, 58. köteteként Győrffy Ákos, 93-ként Mandics György és Veress Zsuzsanna, valamint 161-ként ismét Mandics György verseinek német fordítása. Nemes Nagy Ágnes *Sonnenwenden* című kötete a 155. a Pop kiadó magyar líra sorozatában. A 2003-ban, Pop Traian által alapított kiadó német és idegen nyelvű, azaz többek között angol, francia, olasz, orosz, török irodalommal foglalkozik, előnyben részesítve mindenkor a romániai német irodalom képviselőit, de a magyar vagy albán irodalom egyes alkotói sem maradnak le a publikációk műfajilag is elég széles skálájáról. A kiadványok többsége leginkább a líra, epika

vagy színház kategóriába illeszthető bele, de a kiadó történelmi tárgyú műveket is közöl, igaz, jóval kisebb számban, és végül a recenziók sem hanyagolhatók el, annál is inkább, mert ezek a fent említett összes műfaji kategóriában megjelent művet tárgyalják.

A Schiff Julia és Gehrisch Peter együttműködésével fordított *Sonnenwenden* című kötetet Ferencz Győző előszava ajánlja a német olvasó figyelmébe. A más díjai mellett éppen Nemes Nagy Ágnes-díjas költő, irodalomtörténész és műfordító, valamint a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia ügyvezető elnökének számos tanulmánya ismeretes Nemes Nagy életpályájáról, műveiről, fordítói tevékenységéről. *A vers sorsa, Nemes Nagy Ágnes négy hátrahagyott verse* vagy *A hiányzó hang* éppúgy kutatja a nyelv és a valóság bonyolult viszonyát a magyar költőnő életművében, akár *A teremtés konstrukciója* vagy a *Jegyzet Nemes Nagy Ágnes útinaplóihoz*. Ferencz Győző előszavában érinti a szerző életrajzilag és szakmailag minden fontosabb állomását, időben és térben pontosan vázolja az eseményeket, egységes kompozíció képét nyújtja át az olvasónak, mondhatni, rendet teremt az életműben, monográfiát ír előszónyi terjedelemben.

A német olvasók számára műfordításokból készült gyűjteményes köteteknek is kedvenc módszere ez: az életművet sűrített formában megmutatni, vagyis az adott esetben Nemes Nagy Ágnes legfontosabb verseit kiválasztani és fordításukat az idegen nyelvű közönség elé terjeszteni. A „legfontosabb” jelző nyilván önkényes értelmezést feltételez, hiszen mindenkor, minden kötetbe a fordítók, szerkesztők számára legfontosabb versek kerülnek bele. A *Sonnenwenden* című válogatás nemcsak a *Napfordulók* ciklusból tartalmaz verseket; megtalálható itt az *Egy pályaudvar átalakítása*, a *Szárzavillám*, valamint *A távozó* ciklus néhány verse is, és a kötet szerkesztés során a kézzel írt füzetek vagy noteszek sem maradnak figyelmen kívül. A kötetnyitó vers az 1963-ban írt *Fák*. Domokos Mátyás szavaival élve, csak az a Szép, amiben megtalálható az elme és a szív erkölcsé. Nemes Nagy Ágnes a növényvilágból keres példát a Szép erkölcsére, melyet példaként állít az emberek elé. Olyannyira ragaszkodik 63-as versének képalakításához, hogy 1979-ben versét kissé módosított formában, *Tanulni kell* címmel ajánlja a New York-i Hétvégi Magyar Iskolának, annak húszéves jubileuma alkalmából. A *Sonnenwenden* mindkét változatot és fordítását tartalmazza. Ugyanis a válogatás kétnyelvű kötetként működik: a versek magyar szövege mellett a másik oldalon ott áll a német fordítás, amelynek konstrukciós megoldása alapvetően különbözik Nemes Nagy Ágnes verseitől. A rím és ritmus betartása nélküli fordításról Ferencz Győző az elő-

szavában azt mondja, hogy a magyar nyelv sajátos metrikai szerkezete, a sokféle verselési lehetőség eredményezi, hogy a magyar vers gyakorlatilag szinte fordíthatatlan, és a ritmushű fordítás a német nyelvben talán még árt-hat is a szövegűségnek. Amellett érvel tehát, hogy jobb a szabad fordítás, mely által a német szöveg sokszor paradox módon közelebb kerül a szerzői szándékhoz.

A kötetet forgatva az olvasó megtalálja az *Ekhnáton* és a *Balaton* ciklust, a *Között*, *Róma*, *Lázár*, *Éjszakai tölgyfa*, *A látvány*, *A gejzír*, *Szódásköcsi* című verseket; még a Kassák Lajosnak ajánlott költemény, *Az alvó lovasok* is része ennek a majd 50 versből álló válogatásnak. Olvasása közben a magyar szem menthetetlenül a német fordításra téved, hiszen a kötet strukturális felépítésének többek között ez is célja. A német olvasó nem hasonlít, mert a német közönség túlnyomó többsége a magyar nyelvet nem ismeri. És jól jár. Mert Nemes Nagy Ágnes német fordítása tartalmilag korrekt, formailag még szemléletes fordítás is. Ügyesen illeszkedik a korabeli német költők szövegalkotási normáiba, a német olvasó számára érthetővé formálja a magyar verseket, tökéletesen eleget téve annak a fordítói célnek, hogy az idegen szöveget a célnyelv ne idegenként érzékelje, hanem sajátjaként olvassa. A 21. századi német közönségnek sem idegenek ezek a versek, fordításukat olvasva megállapíthatják: Hiszen írhatta volna őket bármelyik német költő! A magyar olvasót derékban vágja ketté ez a mondat. Nemes Nagy Ágnes akarja olvasni, német fordításban is. „Mohó vagyok. Vad vagyok. / Önmagamban rab vagyok. / Rémület és gyűlölet / feszíti a bőrömet. // Csinos vagyok, szép vagyok. / Hosszúlábú, ép vagyok. / Mosolyomból – mézzel tele – / kilóg, pléhből, létem nyele” – írja Nemes Nagy Ágnes 1946-ban, *Önarckép* című versében. A *Selbstporträt* című fordításban nem a dinamikus, szenvedő, küzdő, vívódó szerzőről olvasunk. Mintha Else Lasker-Schüler létet panaszoló és létnek panaszkodó sorait olvasnánk; nincs ezekben Nemes Nagy Ágnesből szinte semmi. Pedig a magyar költő metrikus építkezésének transzferálása a német szövegbe nem lehetetlen. Fühmann 1986-ban megtette. Jól tette. Julia Schiff és Peter Gehrisch célnyelvet előnyben részesítő munkája is jó. Nemes Nagy Ágnes jobb.

„Amikor én istent faragtam, / kemény köveket válogattam. / Keményebeket, mint a testem, / hogy, ha vigasztal, elhihessem” – írja 1961-ben Nemes Nagy Ágnes *Amikor* címmel. Költészetéhez is kemény köveket válogatott, ennek köszönhetően válhatott a 20. század közepén a magyar közönség vigasztalójává.

„Als ich Gott behaute, / hatte ich harte Steine ausgesucht, / härtere als mein eigener Körper, / um Ihm zu glauben, wenn er mich tröstete.” (*Als...*, 1961) A német fordítás is vigasztal. Óvatosan, meggondoltan, talán kicsit beletörődöttek. XXI. századi módra.

JEGYZETEK

¹ Schein Gábor, A költészet beszédmódbeli megújulásának lehetőségei és változatai az 50-es években és a 60-as évek első felében. In: Gintli Tibor et al. (szerk.), *Magyar Irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

² Fazekas Tiborc (szerk.), *Bibliographie der in selbstständigen Bänden erschienenen Werke der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung (1774–1999)*. Eigenverlag des Verfassers, Hamburg, 1999.

³ Domokos Mátyás – Gyurgyák János (szerk.), *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*. Osiris, Budapest, 1995.

⁴ Paul Kárpáti (szerk.), *Ágnes Nemes Nagy: Dennoch schauen. Gedichte*. Insel, Leipzig, 1986.